

FIRAT SELEUKEIA'SI YAHUT ZEUGMA¹

Rifat ERGEÇ²

Fırat Nehri bilindiği gibi Anadolu'nun kuzey-doğusuna yakın bir yerlerden doğar, önemli yan kollarla beslenip, sarp dağları, birçok derin vadileri zaman zaman kendini alamadan ve hızına hakim olamadan coşkun fakat vakur bir edayla geçer, bazan da düzlüğe çıktığında sanki dinlenmek ihtiyacıyla yayılır ve sakin sakin akardı. Fırat Nehri bir zamanlar akardı, çünkü O' nun, etrafına bereket bahşetmek, kıyılarına hayat vermek, kendi tabiatını veya ekolojisini oluşturmak, insanlara can verip medeniyetler meydana getirmelerine imkân sağlamak gibi tanrısal bir görevi vardı (Harita 1). Belki de bu yüzden kutsal kitaplarda Fırat'a "cennet ırmağı" benzetmesi yakıştırılmıştı. Fırat Nehri yüzyıllar bin yıllar boyu aktı durdu, ama görevi hiç değişmedi, hep medeniyetler yeşertti³. Kıyılarında yaşayanların nezdinde, hep korkulan, saygı duyulan bir büyük sudan öte başlıbaşına bir mefhum oldu. Bazan adalet bile O'ndan soruldu da, vakitsiz ölümlere veya suç ve cezaya vesile edildi ya da bahane arandı. Fırat, Anadolu'yu neredeyse kuzeyden güneye bölerken hep sarplığı, güçlüğü ve geçilmezi temsil etti. Fakat, insanlara bir de kolaylık sağlamış, iki yerde iki önemli geçit vermişti, doğudakiler batıya geçebilsinler ya da tersi olsun diye. Bu geçitlerin birisi Samsat idi, bir zamanların görkemli Samosata'sı. Tanınmayacak kadar kocamış o görkemli başkent, tıpkı Eskimolar'ın yaşlı insanları beyaz ayıya terk etmeleri gibi vazgeçilerek mavi sulara terk edildi ve yavaş yavaş batışı seyredildi. İbret alınması beklenirken, gene tarihe tanıklık etmiş, fakat bu sefer Fırat Seleukeia'sı yahut Zeugma ismiyle daha çok tanınan bir tanesi daha, göz göre göre terk edildi, hem de Samsat'ta olduğu gibi gene sulara boğulmasına izin verilerek.

1 Talebesi olmakla her zaman haklı bir gurura sahip olduğum muhterem hocam, merhum A.M. MANSEL'in vefatının 25. yıldönümü münasebetiyle mütevazı bir yazı yazmama imkân sağlayan değerli düzenleyicilere teşekkürü kaçınılmaz bir görev addediyorum.

2 Yrd. Doç. Dr. Rifat Ergeç, Gaziantep Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Gaziantep Müze Müdürü olduğu dönemde Belkıs/Zeugma (1992-1999) kurtarma ve katılımlı kazıları başkanı.

3 Bkz. Orta Fırat arkeolojik yerleşmeleri için Algaze-1994, s. 199 vd., Fig. 25a-25b.

20. yüzyılın başlarından beri devam eden kaçak kazılar ve kültür varlığı kaçakçılığı sonucunda Zeugma'nın adı, batı müzelerinde ve bilim alanında duyulmuş, dünyanın çeşitli müze ve özel koleksiyonlarında bulunduğu saptanan figürlü mozaik panolar, heykeller ve kabartmalar, figürinler veya çeşitli sanat eserleriyle⁴ antik kentin kendisinden çok daha önce tanınmıştır.

1992-1999 yılları arasında Gaziantep Müzesi Zeugma'da kendi adına kazılar ve araştırmalar yaptı. Bu süre zarfında bir villa hemen tamamen, iki villa ise kısmen kazıldı, ayrıca bir arşiv binası, bir mezar odası, bir mezar odası terası ve üç münferit mozaik kazısı ile bir hamam ve gymnasium kazısı gerçekleştirildi. Gene Gaziantep Müzesinin başkanlığında olmak üzere, ayrıca yürütülen araştırma ve kazılara 1993 yılında Perth Üniversitesinden Prof. Dr. David Kennedy ve ekibi iki hafta süreyle, Doç. Dr. Catherine Abadie-Reynal başkanlığında İFEA ve Nantes Üniversitesi ekibi 1996 yılından itibaren, Dr. Martin Hartmann başkanlığındaki bir ekip de 1997 yılından itibaren katıldılar⁵. 2000 yılı ortalarından itibaren yurtdışından bir vakfın sponsorluğu ile uluslararası geniş bir katılımı ile son müdahaleler yapıldı ve 2000 yılı sonlarında baraj sularının maksimum kota erişmesiyle Zeugma'nın bir devri de battı gitti⁶.

Zeugma'nın, "geçit" veya "geçit yeri"ni ifade eden kelime anlamı, öncelikle coğrafik bir ifade olmalıdır. Her ne kadar "**Zeugma**" kelimesi Grekçe ise de, daha önce buralarda yaşayan ve bu geçidi kullanan tüm değişik halkların dilinde de aynı anlama gelen bir kelime ile anılmış olsa gerektir. Zeugma Geçidi'nin en azından Anadolu'nun yol ve geçit yeri imkânlarını iyi araştırmış olan Asurlu Kolonistler Çağı'ndan beri tanınıp kullanıldığını, buna dayanarak da geçidin her iki yakasına öteden beri yerleşildiğini düşünmek mümkündür (Resim. 1). M.Ö. 300/299 'da Seleukos I Nikator, Fırat'ı geçmek üzere buraya geldiğinde ıssız bir geçit yeri bulmamış, aksine en azından coğrafik fonksiyonu ile anılarak "*Geçit=Zeugma*" denilen ve buradaki geliş-gidişlerden geçimini temin eden insanların yaşadığı bir de yerleşim yeri ile karşılaşmış olmalıdır. Seleukos I Nikator, işte bu yerleşim yerini Hellenistik mimarî ve inşa gelenekleri ile ihya ederek kendi adını vermiş, şehir de zaman içinde her iki isimle birlikte, bazan biri ötekine tercih edilse de Zeugma ve Fırat Seleukeia'sı olarak anılmıştır⁷. Fırat

4 Parlasca-1984, s. 321-233, Wagner-1976, "grabstein"

5 Yapılan bu çalışmalara ait bibliyografya ekte verilmiş olup, makaleler daha çok "Müze Kurtarma Kazıları Semineri Bildirileri", "Kazı-Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Sempozyumu Bildirileri" ile "Anatolia Antiqua" gibi yayınlarda toplanmıştır.

6 Başgelen-Ergeç-2000, s. 6 vd.

7 Wagner-1976, s. 39 vd.

Nehri üzerindeki bu geçitin ne kadar önemli olduğu, Seleukos I Nikator'un sadece yeniden inşa ettirdiği veya elden geçirtirerek "*Fırat Seleukeia'sı*" adını verdiği şehirle yetinmeyip, muhtemelen geçidin korunmasını garanti altına almak üzere karşı kıyıda da ikinci bir şehir kurmak ihtiyacını hissetmiş olmasından anlaşılmaktadır. Buradaki, ihtimal Fırat Seleukeiası'ndan daha küçük olan yerleşmeyi disipline ederek ve gene Hellenistik inşa geleneklerini kullanarak Pers asıllı bir prenses olan karısı Apama'nın adını verdiği Apameia kentini tesis etmiştir. Burada yapılan yüzey araştırması ve arkeolojik kazılardan edinilen bilgiye göre Apameia'nın gerek kara ve gerekse nehir kenarındaki şehir surlarının inşa tekniği, taş işçiliği, kulelerin biçimi ve planları ile şehir kapısı planları tam anlamıyla Hellenistik inşa karakterini yansıtmaktadır⁸. Daha sonraki dönemlerde Zeugma /Seleukeia'nın aşırı gelişmesi karşısında giderek önemini kaybettiği anlaşılan Apameia kenti eğer Birecik barajının suları altında kalmasaydı, arkeolojik kazısı yapıldığında döneminden sonra büyük bölümüne hemen hemen hiç el değmemiş bir Hellenistik kenti en azından mimarîsi ile tanıma imkânını bulabilecektik. Kısmen antik kentin üzerine yerleşmiş olan Til Musa (Keskince) köyü sakinlerinin çok verimli olan alüvyon toprağında yoğun sebze ve meyve bahçesi çalışmaları sırasında rastladıkları yapı taşlarını sökerek yeni tarım alanı açtıkları veya mevcut olanı genişlettikleri, çıkardıkları yapı taşlarını da bahçe duvarı veya yeni inşa edilen evlerde temel taşı olarak kullandıkları saptanmıştır. Fakat işin daha kötü yanı, genellikle sökülen bu taşlar bazan karşılaşıldığı gibi merdiven basamağı veya köşe taşı gibi tek parça değil kırılarak küçük parçalar halinde kullanılmıştır. Yani, bu ikinci kullanımlarında dahi işlenmiş taşları tesbit ederek, fikir yürütmek ya da tarihleme yapmak imkânı kalmamıştır. Apameia'nın, jetmanyetik tesbitler ve sondaj kazıları yapılmış doğu tarafında yer alan surlar, dikdörtgen ve yuvarlak kesitli kuleler, iki kuleli ve iç avlulu şehir kapısı gibi bölümlerdeki çalışmalarından elde edilen bilgilere göre antik şehrin en azından bu kesiminde, Hellenistik katların üzerinde Roma yerleşimi bulunmamaktadır. Gene antik kentin bu kesiminde, sebze bahçeleri içinde yapılan jeo-manyetik tesbitler ve sondajlardan Apameia antik kentinin şehirciliğine ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Buna göre antik kent, Fırat kıyısından başlayıp kuzeye doğru gittikten sonra köşe yaparak batıya yönelen ve bugünkü Til Musa köyünden geçerek gene Fırat kıyısında sona eren, tesbit edildiği kadarıyla 22-23 kule ile desteklenmiş kara surları ile çevrilmekte (Harita 2), nehir kıyısında ise polygonal işçilik-

8 Reynal-Ergeç-KST 98 s.409-424, Reynal-Ergeç-KST-99 s. 403-416, Reynal-Ergeç-KST-2000, s. 249-258, Abadie Reynal-Ergeç-Anat.Ant 98, s.379-406, Abadie Reynal -ERGEÇ-Anat.Ant.97. s. 349-370, Abadie Reynal-Ergeç-Bucak - Anat.Ant.99, s. 311-366 .

li surlarla birleşmektedir. Hellenistik kent, Hippodamos tarzında düzenli bir plana sahip olmakla beraber, Ortadoğu tipi ince uzun yapı adalarının bir çoğunun iskân edilmediği anlaşılmaktadır. Bu da, kentin tamamının Helenistik dönemde iskân edilmediği gibi Roma döneminde de Nehirin bu kesimine pek itibar edilmediğini ortaya koymaktadır. Bazı bölümlerde de çok seyrek olarak Part ve sonra Bizans kalıntılarına rastlanmaktadır.

Esas yerleşimin Seleukeia/Zeugma'da olmasının mantığını, antik çağda çok iyi izlenen strateji politikasında aramak gerekir. Çünkü Hellenistik Çağ'da, önceleri çok önemli olmamasına rağmen dönemin sonlarında kutuplaşmaya başlayan doğu-batı (Seleukos-Part ve sonra Roma-Part) ilişkileri nedeniyle Fırat Nehri'nin taşıdığı önem, I. bin yılın siyasi hareketlerinde olduğu gibi⁹ bir kez daha anlaşılmalı ki, artık Fırat Nehri doğal bir sınır, bir set veya siper gibi görülmeye başlanmış ve Fırat boylarının korunması gündeme gelmiştir¹⁰. Bu düşünce biçiminin sonucu olsa gerek Nehir'in batı kıyısında yer aldığından ve su çizgisinden itibaren güneye doğru yükselen yamaçlar ve tepelerden oluşan elverişli bir topografyaya sahip olduğundan Seleukeia/Zeugma'da yerleşmek, burada yaşayan tüm insanlara, sivillere, tüccarlara, zenaatkârlara, sanatçılara ve çeşitli üreticilere, tabii özellikle de askerlere daha güvenli ve cazip gelmiş olsa gerektir (Resim. 2). Bunun sonucu olarak da Kommagene Kralları Seleukeia/Zeugma'ya özel bir önem göstermişler, Roma ordusu Part seferlerine burada hazırlanıp yola çıkmaya başlamış, daha sonra Roma hakimiyetine girdiği M.Ö. 31 yılından sonra Roma lejyonları Part Krallığına doğrudan sınır olduğu için (önce X. Fretensis, sonra da Legio III Scythica) artık burada konuşlanmışlardır. Lejyonların şehirde yerleşmesi şüphesiz şehirin ticarî ve kültürel hayatı bakımından bir avantaj idi. Çünkü, yaklaşık 5 bin askerin her türlü ihtiyacı buradan karşılandığı gibi, emekli olan askerlerin, fakat özellikle de Roma İmparatorluğunun değişik yerlerinden gelmiş farklı kültürlere ve sanat anlayışına sahip yüksek rütbeli subayların şehirin kültür hayatına yaptığı hatırı sayılır katkıyı düşünmemek mümkün değildir. Belki de sadece bu yüzden, Seleukeia/Zeugma'nın mesela kendine has mezar odaları ve mimarîsi ile heykeltraşlığı gelişmiş ve kendini göstermiştir¹¹. Şehirin üç tarafını çeviren ve iskân mahallelerinden daha geniş bir alana yayılan nekropollerde, çok sayıda gömünün yapıldığı ve içleri çoğu zaman çiçek motifli fresklerle bezenerek cennetin tasvir edildiği büyük mezar odaları bulunmaktadır. Kayaya oyulmuş düz sandık tipi mezarlar, loculuslar, çiftli arkesoli-

9 Taşyürek-1974, s. 69-95.

10 Atlan-1970 s. 147, Akşit-1985, s.146.

11 Ergeç-Nekropol-1995, s. 77 vd.

umlar, dikdörtgen ve kavisli teknelere sahip çeşitli lahitler ve urneler gibi farklı ölü gömme geleneklerini ihtiva eden mezar odalarının, aileler veya meslek grupları gibi kurumlar tarafından topluca ve sürekli kullanımı sonucunda oluşan iskelet depoları, mezar odalarının önünde oluşturulan teraslar ve buralarda yer alan anakaya yüzeilerine, yarım veya boydan yapılmış münferit kartuşlara büst yahut boydan resmedilmiş ölü kabartmaları ile gene mezar odasında bulunanlara ait bazıları kitabeli yüksek kaidelere sahip heykeller, muhtemelen Palmyra ve Petra etkisiyle başlayıp kendi tarzını yaratan gelişmenin tezahürleridir. Fakat, bölgede başka bir nekropolde görülmeyen mezar odası önündeki teras geleneğinin, Kommagene Kral Kültü'nün ürünü olan "*kutsal teras*"ların etkisini taşıdığı da göz ardı edilmemelidir. Tamamen Zeugma karakteri olan kartal figürlü mezar stelleri erkekleri, yün sepetleri ise ev kadını simgelemektedir. Buna göre, iki kartallı mezar stelini baba-oğul veya iki erkek kardeşe, bir kartal-bir yün sepetli steli ise karı-kocaya atfetmek mümkündür. 2000 yılı çalışmalarında ilk defa bir mezar stelinde iki yün sepeti görülmüştür ki, bu da anne-kız veya iki kız kardeşi simgeliyor olsa gerektir.

Seleukeia/Zeugma, sahip olduğu nehir geçidi sayesinde özellikle M.S. I. ve II. yüzyıllarda çok gelişmiş ve zenginleşmişti (Harita 2). Çünkü, doğu-batı arasındaki ticaretin hatta uzak doğudan gelen ticarî malların adeta gümrük kapısıydı. Ayrıca nehir üzerinden sallarla yapılan ticaretin öneminden bahseden Strabon'u unutmamak gerekir¹². Bu yol güzergâhının güney veya kuzeyinde iç kısımlarda bulunan yerleşim yerlerinden gelen tüccarların Zeugma'da üstlenmiş olmaları kaçınılmazdır. 1992-1999 yıllarında Gaziantep Müzesince yapılan Fırat boyundaki çalışmalarda, Fırat'a kıyısı olan hemen her eski yerleşim yerinde bir iskeleye rastlanmış olması, dönem gözetmemekle birlikte geleneksel nehir seyri hakkında bilgi vermektedir. Diğer taraftan, doğulu düşmanlar dikkate alındığında Fırat Nehri doğal bir korunma seddi, Zeugma'daki "*Fırat Nehri Geçidi*" de kontrol altında tutulan önemli bir köprü/kapı durumundaydı. Zeugma kelimesinin, bazan farklı bir kavram algılanması ile "*köprü*" anlamında da kullanılması antik dönemde Zeugma'da sanki bir köprü yapısı varmış intibasını uyandırmaktadır. Hellenistik veya Roma çağında Fırat gibi rejimi düzensiz bir büyük nehir üzerine köprü inşa etmenin zorluğu hatta imkânsızlığı malûmdur. Ancak geçici olarak yapılması muhtemel, birbirine bağlanmış sallardan oluşan köprüleri düşünmek mümkündür ki, bugüne kadar Zeugma'da yapılan çalışmalarda bunu doğrulayacak, en azından nehirin iki yakasında birer bağlantı ayakla-

12 Strabon-C 664, s. 223.

rı gibi bir somut bir kanıtta rastlanmamıştır¹³. Sal köprüünün varlığı kabul edilse dahi bunların yılda birkaç kez, mesela suların yükseldiği ilkbahar taşkınlarından sonra yenilendiğini ve devamlı bakım-onarıma ihtiyaç gösterdiğini kabul etmek gerekir. Böyle düzensiz bir durumun geçişleri zorlaştırdığı gibi güvenliği de ak-satacağı dikkate alınmalıdır. Fakat başka bir ihtimal daha akla yatkın görünmektedir. Buna göre; birçok kaynakta söz konusu yerden bahsedilirken kullanılan "*Zeugma Geçitleri*" ifadesi, Zeugma'da birden çok geçit yerinin varlığını düşündürmektedir. Bu durumda da hemen, antik kentin batı tarafında Fırat üzerinde görülen nehir adaları akla gelmektedir. Her ne kadar zaman zaman yerleri değişse de Fırat Nehri boyunca birçok yerde görüldüğü gibi bu kesimde de akıntının getirdiği kum ve miller ile bunların üzerinde tutunan bitkiler adalar oluşturmuş olup, nehir burada birkaç kola ayrılarak akmaktadır (Resim 1). Adaların arasından akan nehirin dar aralıklarının sal veya benzeri alt yapıdan oluşan köprülerle aşılması hem daha kolay ve hem de bakımı daha basit olduğundan tercih edilmiş olsa gerektir. Bu kabil geçitlerin hemen her dönemde tesis edilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Önemli olan, güvenlik bakımından buraları kontrol altında tutmaktır ki, Zeugma kenti topografyasının önemi de burada öne çıkmaktadır. Nitekim, Birecik Nehir Geçiti'nin önem kazanmasıyla Zeugma'nın artık terk edildiği bilinen M.S. XI. yy' dan epeyce sonra, 1418 yıllarında bölgede yaşanan askerî hareketlilik sırasında dahi, Ak-Koyunlu Beyi Kara Yülük Osman Bey ve komutasındaki askerî birliğin Fırat'ı Zagma (Zeugma)' dan geçtiği belirtilmektedir¹⁴.

Tüccarlar, yolcular ve askerler açısından özellikle eski çağda kaderci olmanın büyük önemi olsa gerektir. Hepsi de geleceklerini iyi bir talihe veya şanslı olmaya bağlamaktadırlar. Gerek Fırat'ı aşan doğu-batı yolunun, gerek Nehir yolunun ve gerekse Fırat'a paralel giden güney-kuzey yolunun kesiştiği yer Zeugma idi. Çok uzaklardan görülebilen akropol tepesi üzerine bir Tykhe tapınağı inşa etmenin, bütün bu yollardan geçip giden insanların bu tapınağı ziyaret ederek güzel bir şansa, iyi bir talihe sahip olmak için dua etmelerini sağlamanın, Zeugma'nın cazibesini artırmak ve önemini korumak bakımından ayrı bir anlamı olsa gerektir. Akropol tepesi ve Tykhe tapınağının Zeugma sikkeleri üzerinde yer alması da, bunların taşıdığı önemin bir göstergesidir¹⁵.

13 Wagner-1976, karte II. Her ne kadar Wagner'in haritasında köprü okları (ayakları) ismiyle, sadece Apageia'da bir yer işaretlenmişse de, kazılarda köprü ayağı olabilecek somut bir buluntuya rastlanmamıştır. Tahmin edilen yerin ise bir geç devir duvar kütlesi olduğu kanısına varılmıştır.

14 Koprıman-1989, s.196

15 Taşyürek-1975, s.42-43, Ergeç-Mz.KK.Sem 1997, s. 411, Res.13

1996-1997 yıllarında Gaziantep Müzesi'nin çalışmaları sırasında saptanan nehir kıyısındaki, depo, atelye ve diğer zenaat kollarına ait işyerlerinden sarfınazar edilecek olursa iskân mahalleleri, akropol tepesinin etekleri ile kıyı bandındaki atelyelerin arasında yer almaktadır. Bu kesimdeki atelyeler, genellikle kıyıya yakın yerlerdeki ana kaya içine oyulmuş mağaramsı mekânlardan oluşmakta ve su ile ilgili mesela, iplik yıkama, boyama, yün işçiliği, dericilik ve benzeri iş kollarını içerdiği anlaşılmaktadır. Bunların birisinde de Nehir Tanrısı'nın bir kuartması bulunmuştur.

Zeugma şehrinin mimarîsine dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Şehrin, halen görülebilen veya toprak üzerinde net olarak izlenebilen bir suru bulunmamaktadır. Sadece, nehre yakın sayılabilecek bir alanda yapılan sondaj kazısında Hellenistik Döneme ait olduğu sanılan ve nehre doğru açılı olan giden, şehir suru olabilecek cesamette duvarlara rastlanmış olması, Hellenistik Devirde kara suruna gerek duyulduğunu kanıtlamaktadır. Roma Döneminde ise, şimdiki bilgiye göre ne kara ne de nehir surlarının bulunduğu dair henüz somut bir bulguya rastlanmamıştır. Bu durumda, Zeugma'nın Hellenistik döneme ait olduğu sanılan surları, Apameia'da kesinlik kazanmış olan ve iyi izlenebilen kule destekli surlarıyla çağdaş olmalıdır. Özellikle Roma Çağında Zeugma için asıl tehlikenin geleceği doğu kesimini Fırat koruduğundan, belki de ayrıca bir tahkimata gerek duyulmamıştır. Fakat iki dere yatağı sayılmazsa nehir kıyısından itibaren yükselen oldukça dik yamaçlardan savunmada istifade edilmiş olması muhtemeldir.

Zeugma şehir topografyası, Romalı gibi düşünen her Zeugmalı için bulunmaz imkânlar sunmaktadır. Çünkü, zenginliğin ve gösterişin ifadesi olan villaları inşa etmek için safalı yerler o kadar çoktur ki, Akropol tepesi eteklerinden Fırat kıyılarına doğru inen yamaçlar hem dikey, hem de yatay kıvrımlar yaparak adeta iskân alanını genişletmektedir. Eğimi bazan hiç de küçümsenmeyecek kadar fazla olan yamaçlar, hem Fırat Nehrinin batıya doğru uzanan eşsiz güzellikteki vadisine nâzırdı ve hem de vadiden gelen rüzgârı alarak yaz sıcaklarını hafifletiyordu. Roma geleneğine uygun olarak şehrin üst kısımlarına doğru yayılan villalar, yamaçta zeminin düzeltilmesiyle elde edilen teraslar üzerine oturtulurken, zemin kayasından faydalanılması da ihmal edilmemiştir. 1992 yılında Gaziantep Müzesince yapılan kazılarda bulunan I. villanın¹⁶ inşasında, tamamen

¹⁶ Sonraki yıllarda, diğer villalar ile karışmaması için kazı ekiplerinin kendi aralarında verdikleri isimlere göre bu villa harita ve planlara "ERGEÇ Villası" adıyla geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ergeç-Mz.KK. Sem 1993, s.321-337, Ergeç-Mz.KK. Sem-1993-1994, s. 357-369, Ergeç-Ark-Snt-1995, s.2-10, Ergeç-Mz.KK. Sem 1997, s. 407-418 Ergeç-KST-2000, s.259-270. Ergeç-1992-1994, s.81-91, Campbell-Ergeç-1992-1994, s. 109-128. Kennedy-1998, Fig. 3.1-3.2.

zemin kayasına sadık kalındığı anlaşılmaktadır. Bu villada (Resim 3), ara kat, tablinium, galeri, atrium, mahzen, teras, koridor ve diğer üç odanın hepsi de zemin kayasına bağlı olarak birbirinden farklı zemin kotlarına sahiptirler. Gerek I. villa ve gerekse ikiz villalar bölgesindeki çalışmalardan anlaşıldığına göre iskân mahallerindeki villalar, en azından şimdiki bilgilere göre duvar duvara bitişik bir yapı göstermektedir. Zemindeki sağlam kayayı bularak inşaatı üzerine yapmak, binanın sağlamlığı kadar kışın eğimli yamaçlardan hızla gelen yağmur sularından sakınmak için de gerekli olmalıdır. Yağmur sularının ve akabinde oluşan toprak erozyonunun Zeugma için, "*Side Limanı'nın Kumları*" gibi bir baş belası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1997-1998 'de yapılan çalışmalarda ele geçen ve Fırat'a doğru yönelerek yan bağlantılarla da kapasitesinin genişletildiği anlaşılan bir su kanalının işçiliği ve yapı taşı kalitesinin toprak üzerindeki yapılardan çok daha kaliteli ve itinalı olması konuya verilen önemi yansıtmaktadır. Zeugma kentinde, akropol eteklerinden başlayıp eğimli yamaçları toprak altında oldukça derinden kat eden ve tıpkı Seleukeia Pieria limanında olduğu gibi yağmur sularını toplayarak nehir kıyısına tahliye eden bir kanallar sistemi olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. Bu önlemlere rağmen, özellikle yağmur ve rüzgâr erozyonu sonucunda antik kent, ortalama 4-5 m, çukur ve kuytu yerlerde ise 8 metreye varan bir toprak ve moloz dolgu ile kaplanmıştır.

Villa inşaatlarında anakayayı bulmanın bir gereğinin de, evin ihtiyacı olan içme ve kullanma suyunu saklamak için sarnıç yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Zeugma'nın, Fırat gibi dev bir su kütlesinin kenarında yer almasına rağmen su-suzluk problemi çeken bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. I. villada iki adet ve diğer villalarda da en az ikişer adet sarnıcın bulunması bunu doğrulamaktadır¹⁸. Bu sarnıçlar, tıpkı bir ampul gibi dar ağızlı, aşağıya doğru genişleyen, 5-6m derinliğe sahip olan ve içleri birkaç kat kaliteli sıva ile kaplanmış su yapılarıdır. I. villada olduğu gibi kimisinin ağız kısmında bir bilezik taşı konularak kuyu çıkırığı ile su çekildiği saptanmıştır. Sarnıçlardaki suyun nasıl temin edildiği ise kesin olarak belirgin değildir. Doğal olarak ilk akla gelen yağmur suyudur ki, zaten atriumdan başlayıp birkaç yöne doğru yayılan zemin kayasına oyulmuş ince kanalların varlığı bunu doğrulamaktadır. Ancak, batıdaki dağlık kesimden Zeugma'ya doğru gelen ve çok seyrek izlenebilen su kemerlerinden yola çıkarak bu yamaç şehrinde belirli kotlara kadar şebeke suyunun ulaşmış olduğunu henüz bilinememektedir.

17 Reynal-Ergeç-KST-1999, s. 405, Res. 7-8, Abadie Reynal-Ergeç-Anat. Ant- 98, s. 388-392, fig. 14-15.

18 Ergeç-Mz.KK. Sem 1993, s.330 çizim:1, Ergeç-Mz.KK. Sem 1993-1994, s.362 plan:2.

Yazları, sıcak olduğu kadar Fırat Vadisi'nin nemli havasının etkisiyle bunaltıcı hale gelen iklimde yaşamının zorluğunun, bölgenin eski mimarî geleneklerinden de faydalanılarak hafifletilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Plan olarak, sıcak iklimin getirdiği avlulu yapılar mecburiyeti, en azından Hellenistik dönemden itibaren ve dönem içinde Priene ve Delos evleriyle karakterize edilen avlulu ev tipi Zeugma'da sistemli şekilde gelişerek kullanılmış, bu plan tipi Roma Çağı'nda da devam etmiştir. Bölgede bugün dahi geleneksel ev mimarîsi bu esasa göre yapılmaktadır. Zeugma'daki I. villanın, kenarlarında üçer sütunun yer aldığı ve derince olan tabanı geometrik desenli mozaiklerle kaplı bir atriumun etrafında gelişen mekânlardan oluştuğu, atriumun aynı zamanda bir implivium olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır ki, bulunan diğer villalarda da benzer bir ana planın korunduğu saptanmıştır¹⁹. Atrium sütunlarının, örnekleri mesela Kilikya'da Olba'daki Zeus tapınağında da görüldüğü gibi yivleri yarıya kadar işlenmiş olup, Pamphilia Seleukeia'sı/Lyrbe'dekiler²⁰ gibi yivlerin araları kapalı yani kanalların arası doludur (Resim 4). Başlıklar, dor tarzının dejenere olmuş görüntüsü içinde, küçülmüş olup, basık ve ince biçimler göstermektedirler. Buna mukabil sütunlar başlık itibarıyla dor nizamında gibi gözüke de, basit ve yayvan tek thoruslu bir kaideye sahiptirler (Resim 5).

Ev mimarisinde en önemli husus, ana kayadan müsait olduğu yerlerde duvar olarak faydalanılması dışında, duvarların kerpiçten yapılmış olmasıdır. İç bölme duvarları genellikle, yerli killi-kalker taşlardan köşe blokları ile desteklenen yaklaşık 0.40X0.40X0.15m ebadındaki kare biçimli kerpiçlerle örülmüştür. Duvar boyunun uzun olması durumunda, kalker blokların yer yer sağlamlaştırılmada kullanıldıkları görülmektedir. Fırat Vadisi'nin jeolojik yapısı killi kireçtaşından oluşan bir karakter göstermektedir. Buradan elde edilen yapı taşları hava ile temasında, kuruyarak çatlamakta ve derin yarıklar oluşmakta, giderek de parçalanmaktadır. Çok önemli binalar dışında Zeugma yapılarının genelinde bu yerli taş kullanılmaktadır. Bu sebeple, gerek köşe taşları ve destek blokları ve gerekse kerpiç duvarlar önce kaba sıva, sonra birkaç kat ince sıva ve sonra gerekirse bol kireçli fresk sıvası ile kaplanarak taşların hava ile temasının önlenmesine azamî dikkat gösterilmiştir. Bazı hallerde, sıvalı duvar yüzeyleri koyu tonlarda olmak üzere sarı-kırmızı-mavi-yeşil renklerde boyanmış, bazan da üzerine de alçıdan konkav ve konveks profilli çerçeveler aplike edilerek süslenmiştir. Yapıların değişik evrelerinde, fresklerin yenilenmesinin icap ettiği hallerde dahi

19 Ergeç-Mz.KK. Sem 1993, s.321 vd., Ergeç-Mz.KK. Sem 1993-1994, s.357 vd. Ergeç-KST-2000 s.259 vd.
20 İnan-Lyrbe?/Seleukeia?, s. 16-37.

eski sıva kaldırılmamış, mevcut yüzey taraklanıp yaralanarak yeni fresk sıvası bunun üzerine yapılmıştır. Ele geçen fresklerin önemli ölçüde tahrip görmüş olması tam bir fikir edinmeye pek de imkân vermemektedir. Figürlü olanlar Roma Çağı'na ait olup bu dönemin üslubunu ve önceden de bilinen tiplerini yansıtmaktadır. Mesela I. villada, Antepfıstığı ağacına rastladığı için kazısına devam edilemeyen (P) odasının güney duvarında, elinde taşıdığı bir tepsi içinde yemek götüren bin erkek figüründen dolayı burasının villanın yemek odası olabileceği tahmin edilmiştir²¹. Zeugma'da son bulunan figürlü fresklerin restorasyonu tamamlanmış olup, teşhire hazırlanmaktadır (Resim 6). Bazan Roma Dönemi fresklerinde veya bunların altındaki eski yüzeylerde, bazan da dökülmüş kısımlardaki izlerde, dikdörtgen, kare veya eşkenar dörtgen biçimli geometrik panolar düzenindeki Hellenistik etkili freskleri izleyebilmek mümkün olabilmektedir.

Evlerin yaşam mahallerinin, tabanlarında mozaikler ve duvarlarında fresklerin yanısıra, bronzdan büyük boy heykeller, yüksek ayaklı şamdanlar veya askılı kandiller, inançla ilgili heykelcik veya figürinler ve I. villada rastlandığı gibi aslan figürinleriyle süslü subay kılıçları ile, madenî açılır-kapanır tabureler, keramikten halka şeklinde yüksek altlıklara yerleştirilen anforalar gibi eşyalarla dekore edildiği anlaşılmaktadır²². Özellikle birinci katlarda geniş pencereler ve bunları koruyan, perçinle tutturulmuş kare bölmeli demir korkuluklar saptanmıştır ki, bu kadar geniş pencerelerde süslü perdelerin de kullanılmış olduğunu düşünmek mümkündür.

Yapıların tavan yükseklikleri hakkında, korunmuş orijinal duvarlara sahip olunmadığı için net bir bilgiye de ulaşılamamaktadır. Ancak, I. villanın 3.20 m. civarındaki atrium sütunlarının yüksekliği bu konuda bir fikir verebilir. Zeugma'da 2000 yılında son çalışılan ikiz villalarda²³ da orijinal yükseklikte duvarlar bulunamamış olup (Resim. 7), atriumlardaki sütunlarının farklı yükseklikler göstermesi, yine zemini oluşturan anakaya kotları olduğu kadar, varlığı kabul ikinci kat konstrüksiyonu ile de ilişkilidir. Zeugma villalarının tek katlı, iki katlı ve meyilden dolayı ara katlı biçimler içerdikleri kesindir. İkinci katlarda da, atriumlu plana bağlı kalındığı ve ikinci kat galerilerinin, ele geçen daha ince ve hafif yapılı sütunlar nedeniyle atriuma açıldığı düşünülmektedir. Kat aralarının ahşap konstrüksiyonla bölündüğü anlaşılmaktadır. Mesela, nehir kıyısına en yakın kotta yer alan ve 2000 yılında kazılan ikiz villalarda zemin kattaki mutfağın önünde bulunan bronzdan büyük boy Mars heykelinin, döşemenin yanarak çök-

21 Ergeç-Mz.KK. Sem 1997, s. 410, Res. 7-8, çizim:1.

22 Ergeç-Mz.KK. Sem 1993, s. 327, Res. 6-11.

23 Başgelen-Ergeç-2000, s. 49.